

3. ԱՅԼ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

Մերի Մանուշարյան Մերի Մուրադյան

ԻՄՐԱՅԵԼԻ «ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔԻ» ՀԵՏԱԳԻԾԸ

Ներածություն

- Բնակչության թիվը՝ 8.883.800 մարդ (2018)¹
- Տարածքը՝ 22.070 հազ. քկմ (2018)¹
- Պետական կառավարման ձևը՝ խորհրդարանական հանրապետություն²
- Բնակչության խտությունը՝ 411 մարդ/քկմ (2018)¹
- Բնակչության բնական աճի տեմպը՝ 1,9 (2018)¹
- Բնակչության էթնիկ կառուցվածքը՝ 74.2 %՝ հրեաներ, 20.9 %՝ արաբներ, 4.9 %՝ այլ²
- Բնակչության կրոնական կառուցվածքը՝ 74.2%՝ հուդայիզմ, 17.8%՝ իսլամ, 2%՝ քրիստոնեություն, 1.6%՝ դրուզներ, 4.4%՝ այլ²

- ՀՆԱ մեծությունը (անվանական)՝ 370.588 մլրդ ԱՄՆ դոլար¹
- ՀՆԱ-ն մեկ բնակչի հաշվով՝ 41.715.0 ԱՄՆ դոլար¹
- Եկամուտների բևեռվածության գործակիցը (Ջինիի գործակից)՝ 42.8
- Դիրքը «Մարդկային զարգացման ինդեքսում»՝ 22 (2018, ինդեքսի արժեքը՝ 0.906)²
- Դիրքը «Գործարարությամբ զբաղվելու ինդեքսում»՝ 49 (2019, ինդեքսի արժեքը՝ 73.23)³
- Դիրքը «Կյանքի որակի ինդեքսում»՝ 9 (2019)⁴
- Դիրքը «Գլոբալ նորարարական ինդեքսում»՝ 10 (2019)⁵
- Դիրքը «Գլոբալ մրցունակության ինդեքսում»՝ 20 (2019)⁶
- Տնտեսական աճի միջին տեմպը վերջին 5 տարիներին՝ 2014՝ 3.8%, 2015՝ 2.3%, 2016՝ 3.98%, 2017՝ 3.53%, 2018՝ 3.45%¹

¹ <https://data.worldbank.org/>

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Israel>

³ <https://www.doingbusiness.org/>

⁴ <https://cms-internationsgmbh.netdna-ssl.com/>

⁵ https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf

⁶ http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport2019.pdf

- Գնաճի միջին տեմպը վերջին 5 տարիներին՝ 2014՝ 0.5%, 2015՝ -0.63%, 2016՝ -0.54%, 2017՝ 0.24%, 2018՝ 0.8%¹
- Աղքատության մակարդակը՝ 21% (2016)¹
- Գործազրկության մակարդակը՝ 2014՝ 5.9%, 2015՝ 5.3%, 2016՝ 4.8%, 2017՝ 4.2%, 2018՝ 3.95%, 2019՝ 3.93%²
- Հարկային բեռը (հարկեր/ՀՆԱ)՝ 2014՝ 23.2, 2015՝ 23.34, 2016՝ 23.26, 2017՝ 24.6, 2018՝ 23.07²
- Ուրբանիզացիայի մակարդակը՝ 92.34% (2017)³

«Մենք երազում էինք մեր հողի մասին, բայց հողը, որ ստացանք, երազանք չէր: Դա մի փոքրիկ կտոր էր: Դրա վրա երկու լիճ կար, մեկը՝ մահացած, մյուսը՝ մահացող: Ջուր ընդհանրապես չկար, բնական պաշարներ չկային: Մենք միայնակ էինք, չկար կրոնի եղբայր, լեզվի քույր, պատմության հարևան, և այդ ամենը Հոլոքոստից հետո էր: Մենք գնացինք այնտեղ ու չգիտեինք, թե ինչ անենք, և մենք մտածեցինք՝ բնության մեծագույն հարստությունը մարդն է, մարդն է հարստացրել հողը, ոչ թե հակառակը: Մենք բոլորս դարձանք գիտնականներ: Իսրայելի յուրաքանչյուր գյուղացի սկսեց սովորել, թե ինչպես կարելի է գյուղատնտեսություն հիմնել առանց հողի ու ջրի: Մենք հիմնեցինք բարձր տեխնոլոգիաների վրա հիմնված առաջին գյուղատնտեսությունը: Հիշենք՝ ապագայի համար կարևոր չէ, թե ինչ ենք գտնում, այլ այն, թե ինչ ենք արտադրում:

Մենք մարդիկ ու զինամթերք չունեինք, երբեք չէինք կռվել, ընդամենը 450 հազար մարդ ունեինք, որոնց մեջ զինվորականներ չկային: Երբ ստեղծվեց Իսրայել պետությունը, պատերազմ էր: Ի՞նչ կարող էինք անել մենք. երկու բան միայն: Առաջինը՝ մարդիկ պետք է խիզախ դառնային, պետք է հասկանայինք, որ այլընտրանք չունենք, միայն պետք է հաղթել, եթե մեկ անգամ պարտվենք՝ վերջ: Երկրորդը՝ քանի որ մենք զենք չունեինք, մենք սկսեցինք այն արտադրել: Սկսեցինք զարգացնել տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտը՝ ծառայեցնելով այն բանակին, քանի որ մենակ էինք թշնամական միջավայրում»⁴: Այս խոսքերի հեղինակը Իսրայելի նախկին նախագահ Շիմոն Պերեսն է:

Իսրայելի հայրենադարձության և ինտեգրման նախկին նախարար Սոֆա Լանդվարի խոսքերով՝ «Հրեաները տարբեր են: Նրանք եկել էին ամբողջ աշխարհից: Բայց մեր խելացի գլուխները թույլ տվեցին այստեղ՝ ավագի մեջ, անապատում, կառուցել ծաղկուն այգի: Նրանք հիանալի տնտեսագետներ են, նրանք հիանալի գործարարներ են, նրանք հիանալի բժիշկներ են: Ի վերջո, մեր բժշկությունը լավագույններից մեկն է աշխարհում, Մենք հայրենասեր ենք, մենք սիրում ենք մեր Իսրայելը, և հավանաբար սա է մեր ֆենոմենը»⁵:

Սույն հոդվածը ուղղագծում է Իսրայելի «տնտեսական հրաշքի հետազոտություն»:

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Standard_of_living_in_Israel

² <https://data.worldbank.org/>

³ <https://www.statista.com/statistics/455846/urbanization-in-israel/>

⁴ <http://henaran.am/140902.html>, 92-ամյա նախկին նախագահի խոսքերը ցնցել են ողջ աշխարհը:

⁵ <https://mnews.world/ru/video/fenomen-izrailya-v-chem-sekret-uspeha-evrejskogo-gosudarstva/>

Հիմնական վերլուծություն

Իսրայելի Պետությունը ստեղծվել է 1948 թվականի մայիսի 14-ին՝ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1947 թվականի նոյեմբերի 29-ի որոշմամբ, ըստ որի՝ Մեծ Բրիտանիայի ենթամանդատային Պաղեստինը հռչակվում էր անկախ, և նրա տարածքում ստեղծվում էին երկու ինքնուրույն՝ արաբական և հրեական պետություններ: Հրեական պետությանը՝ Իսրայելին, հատկացվում էր 14 հազ. քառ. կմ (Պաղեստինի տարածքի 56%-ը) տարածություն՝ խառը բնակչությամբ: Երուսաղեմը հանձնվում էր ՄԱԿ-ի կառավարմանը: 1948 թվականի մայիսին Իսրայելում ստեղծվեց ժամանակավոր կառավարություն, որը կազմված էր բացառապես սիոնիստական կուսակցությունների ներկայացուցիչներից: Կառավարության առաջին իսկ՝ «Անկախության դեկլարացիայով» սիոնիզմը հռչակվեց Իսրայելի պաշտոնական գաղափարախոսություն և քաղաքականություն¹:

Իսրայելի խնդիրն էր կենտրոնացված կառավարման միջոցով ստեղծել կենսունակ, ինքնավար տնտեսություն: Երկրի տնտեսական ոլորտի գործիք հանդիսացավ Histadrut-ը (Իսրայելի աշխատավորների ընդհանուր ֆեդերացիա), որը կազմավորվել էր 1920 թ. ֆորմալ կերպով և առնչվում էր հարցերի լայն շրջանակի՝ ներդրումային գործունեությունից մինչև անվտանգության համակարգի կազմակերպում: Այս կազմակերպության հովանու ներքո ստեղծվել են Պաղեստինի խոշորագույն բանկերից մեկը («Bank Apoalim» - «Աշխատանքային բանկ») և «Hevrat xa-Ovdim» (Աշխատավորների միություն) խոշոր արդյունաբերական և գյուղատնտեսական նախագծերի ֆինանսավորման և կառավարման ֆոնդը²:

Անկախության սկզբնական տարիներին տնտեսության վիճակի վրա ազդեցին հետևյալ գործոնները.

- պետբյուջեի հսկայական մասնաբաժնի բաշխումը պաշտպանական կարիքների համար (օրինակ՝ 1952 թ.՝ 37%),
- արտաքին աղբյուրներից ֆինանսավորման կախվածությունը,
- արտաթույլի դեֆիցիտը և արտաքին պարտքի ավելացումը,
- բյուջեի դեֆիցիտը և ինֆլյացիան,
- երկրի աշխատուժի 10%-ից ավելի գործազրկությունը,
- ծառայությունների ոլորտում աշխատողների մեծ բաժինը ավելի քան 50%,
- բիզնեսի ոլորտի կախվածությունը կառավարության վարչական և քաղաքական որոշումներից³:

Որպես հիմնական հակաճգնաժամային միջոց 1949 թվականի մայիս-հունիս ամիսներին ծառայեց, այսպես կոչված, «Ասկետիզմի ռեժիմը», որն իրենից

¹ <https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%BB%D5%BD%D6%80%D5%A1%D5%B5%D5%A5%D5%AC>

² <http://countrystudies.us/israel/16.htm>

³ Гилади Д., Становление финансово-экономической системы // рук. Б. Нойбергер, научн. ред. И. Бен-Ами. Общество, экономика и культура Израиля. Первое десятилетие : сборник. – Открытый университет Израиля, 2003, т. 3, с. 10-118. – ISBN 965-06-0653-X.

ներկայացնում էր հիմնական պարենային արտադրանքների քարտերի բաշխում: Ըստ կառավարության հաշվարկների՝ ենթադրվում էր, որ այդ քարտերը պետք է օգնեին պետքյուջեի ծախսերը նվազեցնել մոտ 20%-ով: 1950-ականների սկզբին ստեղծվեցին նաև հագուստի և մի շարք այլ անհրաժեշտ ապրանքների քարտեր: Սակայն քարտային համակարգը իրեն չարդարացրեց: Պետական վերահսկողությունը ազդում էր տնտեսական գործունեության բոլոր ոլորտների վրա: Սննդի մատակարարման հետ կապված դժվարությունները սկսեցին զգալ 1949 թ. վերջին, «սև շուկայի» դեմ պայքարի վարչական միջոցները նույնպես արդյունք չտվեցին, և արդեն 1952 թվականին քարտային համակարգը չեղարկվեց¹:

Իսրայելի՝ որպես պետության կայացման գործում իր ներդրումն ունեցավ ԱՄՆ-ը: Իսրայելը օգնության համար դիմեց Միացյալ Նահանգներին և ստացավ զգալի գումարներ ինչպես վարկերի՝ «Անկախության վարկի», այնպես էլ դրամաշնորհների տեսքով: Դրա դիմաց Իսրայելի կառավարությունը ստիպված եղավ որոշ քաղաքական որոշումներ կայացնել՝ ելնելով Վաշինգտոնի դիրքորոշումներից:

1951 թ. քաղաքական գործիչ Բեն Գուրիոնի նախաձեռնությամբ սկսվեցին գաղտնի բանակցություններ եվրոպական հրեականությանը պատճառված վնասի փոխհատուցման վճարման համար Արևմտյան Գերմանիայի և արևմտյան այն երկրների հետ, որոնք Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ գրավել էին Իսրայելի տարածքի որոշ մասը:

1952-53 թվականներին Իսրայելում սկսվում է տնտեսական նոր քաղաքականության փուլը: 1952 թվականի փետրվարին ֆինանսների նախարար Էլիզբեր Կապլանը, ելույթ ունենալով Քնեսեթի նստաշրջանում, հայտարարեց նոր տնտեսական քաղաքականության մեկնարկի մասին: Նոր քաղաքականությունը ներառում էր մի շարք միջոցառումներ, որոնցից հիմնականներն էին՝

- դրամական միջոցների թողարկման դադարեցումը՝ պետական բյուջեի ծախսերը հոգալու համար,
- բաշխիչ համակարգի վերացումը և գնագոյացման պետական կարգավորման էական կրճատումը,
- ազգային արժույթի՝ լիրայի արժեզրկումը,
- քաղաքացիների կողմից պարտադիր վարկի ձեռքբերումը՝ կանխիկ և բանկային ավանդների 10% -ի չափով²:

1952 թվականի սեպտեմբերի 10-ին՝ վեց ամիս տևած բանակցություններից հետո, Լյուքսեմբուրգում ստորագրվեց համաձայնագիր, ըստ որի՝ Գերմանիան պարտավորվում էր Իսրայելին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին կրած վնասների (հարկադիր աշխատանքի, կորցրած գույքի, ինչպես նաև

¹ «Создание государства и первые годы». Сборник, сост. д-р Абигаль Орен, Хая Регев. Тель-Авивский университет, 1995.

² «Экономика Израиля: развитие, характеристики. политика». Сборник сост. д-р Дан Гилади.

500 հազար փախստականների) համար որպես փոխհատուցում վճարել 3,5 միլիարդ մարկ: Ըստ արձանագրության՝ Արևմտյան Գերմանիան խոստացել էր վճարել փոխհատուցման ամբողջ գումարի 2/3-ը 1953-1965 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում, մյուս մասը պետք է վճարեր Արևելյան Գերմանիան, սակայն վերջին գումարը վճարվեց միայն 1991 թվականին՝ Գերմանիայի վերամիավորումից հետո: Համաձայնագիրը գերմանական կողմից ստորագրվել է կանցլեր Կոնրադ Ադենաուերի կողմից, իսրայելական կողմից՝ արտաքին գործերի նախարար Մոշե Շարեթի: Այս համաձայնագիրը շատ կարևոր դեր խաղաց Իսրայելի տնտեսության կայացման գործում: Այդ տարիներին վերադարձված գումարը կազմում էր երկրի բյուջեի մոտ 55%-ը, որը ներդրվեց տարբեր ենթակառուցվածքների զարգացման գործում¹:

1954-1964 թթ. ընկած ժամանակահատվածը բնութագրվում է արագ և կայուն տնտեսական աճով, ՀՆԱ-ի միջին տարեկան աճը մնացել էր 10% մակարդակի վրա (այդ տարիներին բարձր աճի տեմպեր ցույց տվեց միայն Ճապոնիայի տնտեսությունը)՝ ցածր գնաճի (մոտ 5%) և գործազրկության (50-ականների վերջում երկիրը ապահովեց լրիվ զբաղվածություն) պայմաններում: Այդ տարիները բնութագրվում էին ոչ միայն բարձր էքստենսիվ ցուցանիշներով, այլ նաև տնտեսության արդիականացմամբ և արտասահմանից նշանակալի ներդրումների ներգրավմամբ, իսկ հիմնական խնդիրը տնտեսագետները համարում էին սպառման ահռելի աճը: 1954 թ. օգոստոսի 24-ին ընդունվեց «Իսրայելի բանկի մասին» օրենքը, որը դեկտեմբերի 1-ից սկսեց կատարել կենտրոնական բանկի գործառնությունները:

1965 թվականից սկսած՝ երկրի տնտեսական աճի տեմպերը դանդաղեցին, ինչը կապված էր մի շարք համապետական խոշոր նախագծերի ավարտի հետ, որը հանգեցրեց պետական հատվածի տնտեսական գործունեության կտրուկ անկման և աշխատատեղերի քանակի նվազման: Օբյեկտիվ գործոններից բացի, տնտեսական աճի դանդաղեցմանը նպաստեց պետության տնտեսական քաղաքականությունը. վախճնալով, որ եկամտի ավելի արագ աճը և, որպես հետևանք, պահանջարկի մեծացումը կարող են հանգեցնել առևտրային հաշվեկշռի վատթարացման և գնաճի թռիչքի, կառավարությունը որոշեց բարձրացնել վարկերի տոկոսադրույքները և նվազեցնել պետական ներդրումները: Արդեն 1966 թ. պարզ դարձավ, որ տնտեսությունը խորը ճգնաժամի մեջ է. գործազուրկների թիվը կրկնապատկվեց՝ հասնելով աշխատունակ բնակչության 10%-ին, արդյունաբերական արտադրությունը կտրուկ անկում ապրեց, և նվազեց ներգաղթը: Տնտեսական ճգնաժամը է՛լ ավելի խորացավ՝ կապված երկրի քաղաքական իրավիճակի սրման հետ:

¹ «Создание государства и первые годы. Германские репарации». Сборник сост. д-р Абигаль Орен, Хая Регев. Тель-Авивский университет, 1995.

Վեցօրյա պատերազմի և Ահեղ դատաստանի օրվա պատերազմի միջև ընկած ժամանակահատվածում՝ 1967-1972 թթ., տնտեսությունը ցույց տվեց խառն արդյունքներ, ինչը բացի իր բացասական հետևանքներից՝ ունեցավ նաև դրական կողմեր. ավելացավ օտարերկրյա ներդրումների հոսքը, երկրում սկսեցին զարգանալ մետալուրգիական և մետաղամշակման ոլորտները: Ռազմական գերատեսչության պատվերով, տարածքի ընդարձակման հետ կապված, ճանապարհային և շինարարական աշխատանքները նորից սկսեցին աճել: Արդյունքում կտրուկ կրճատվեց գործազրկությունը, վերսկսվեց հայրենադարձությունը: Ներգաղթյալների նոր ալիքի մեծ մասը ժամանում էր Արևմուտքի զարգացած երկրներից և ՍՍՀՄ-ից՝ ունենալով լավ կրթություն և աշխատանքային որակավորում, ինչը նպաստեց տնտեսական աճին:

Այնուամենայնիվ, մնում էր չլուծված գլխավորը՝ առևտրային հաշվեկշռի մեծ դեֆիցիտը, որը 1966-1970 թվականներին կրկնապատկվեց, ավելացավ նաև պետական բյուջեի դեֆիցիտը՝ պայմանավորված սոցիալական կարիքների և պաշտպանության ծախսերի աճով, իրական եկամուտների աճը գերազանցում էր տնտեսությունում աշխատանքի արտադրողականության աճին: Արդյունքում գնաճը 1972-ին հասավ 14%-ի¹:

1973-77 թվականներին երկրի տնտեսությունը կրկին գտնվում էր անկման շրջանում՝ կապված նավթային ճգնաժամի հետ: 1973 թ. գնաճը կազմում էր 20%, իսկ արդեն 1977 թ.՝ 44%: Այս տարիներին ՀԱԱ-ի աճը կազմում էր 3-4%, ինչը մոտավորապես հավասար էր բնակչության աճին: Կապիտալ ներդրումների և շինարարության ծավալները նվազեցին՝ առաջին անգամ ցույց տալով բացասական հավելած: 1974 թ. առևտրային հաշվեկշիռը բարելավվելու համար փողը արժեզրկվեց՝ 4,2-ից 6 լիրա մեկ ԱՄՆ դոլարի դիմաց: 1975 թվականից հայտարարվեց «սողացող արժեզրկման» քաղաքականության մասին: Առաջացած տնտեսական և սոցիալական խնդիրները հիմք հանդիսացան ընտրություններում իշխող կառավարության պարտության համար:

Նոր կառավարությունը ղեկավարում էր Մենահեմ Բեգինը: Սիմա Էրլիխը նշանակվեց ֆինանսների նախարար: Նա նախաձեռնեց լայնամասշտաբ բարեփոխումներ, որ կոչվեցին «տնտեսական հեղաշրջում»: Բարեփոխումների նպատակը կառավարության վերահսկողության նվազեցումն ու շուկայական տնտեսություն ստեղծելն էր:

Այդ տարիներին հայտնի լիբերալ տնտեսագետ Միլթոն Ֆրիդմանը նշել է, որ Իսրայելն ունի եզակի և ծայրաստիճան վտանգավոր տնտեսական իրավիճակ, երբ ընդհանուր պետական ծախսերը գրեթե հավասար են համախառն ազգային արդյունքին: Ֆրիդմանը կառավարությանը կոչ է արել կրճատել ծախսերը և նվազեցնել վերահսկողությունը տնտեսության բոլոր ոլորտներում: Նա

¹ «Экономика Израиля: развитие, характеристики, политика», гл. «Второй кризис». Сборник сост. д-р Дан Гилады.

նաև նախազգուշացրեց Իսրայելին հիպերինֆլյացիայի վտանգների մասին: Նրա բոլոր առաջարկություններից միայն մեկն իրականացվեց՝ արտարժույթի գործառնությունների նկատմամբ վերահսկողության վերացումը և փոխանակման շուկային ազատության տրամադրումը: Հանվեցին արտարժույթով գործարքների գրեթե բոլոր սահմանափակումները և լիրայի ֆիքսված փոխարժեքը, այսուհետև դա որոշվում էր առաջարկի և պահանջարկի հաշվեկշռով¹:

Սակայն քաղաքական պատճառներով Էրլիխը չկարողացավ սահմանափակել բյուջեի ծախսերը, ինչը նախատեսված էր բարեփոխումների ծրագրով, և դրա արդյունքը գնաճի լրացուցիչ աճն էր: Լիրայի նկատմամբ վստահությունը կորել էր, և հաշվարկների մեծ մասը կապված էր դոլարի հետ: 1980 թ. գնաճը զսպելու և ազգային արժույթի նկատմամբ վստահությունը վերականգնելու նպատակով իրականացվեց դրամական բարեփոխում: Ազգային արժույթի՝ լիրայի փոխարեն թողարկվեց իսրայելական շեքելը, փոխանակումը կատարվեց 1 շեքելը 10 լիրայի դիմաց փոխարժեքով:

1979 թ. առաջին անգամ գնաճը սկսեց արտահայտվել եռանիշ թվով՝ հասնելով 111%-ի, Էրլիխը ստիպված եղավ հրաժարական տալ, և նրա տեղում նշանակվեց Իգալ Հորովիցը՝ փորձելով վարել բյուջեի խստացված խնայողությունների քաղաքականություն՝ գնաճը զսպելու համար: Նրա գործողությունները չարժանացան կառավարության աջակցությանը, և նա 1981 թ. հրաժարական տվեց: Հորովիցին փոխարինեց Յորամ Արիդորը, որի քաղաքականությունն իր նախորդի հակառակն էր. ներկրվող ապրանքների հարկերը նվազեցվեցին, ավելացվեցին սոցիալական ծախսերը: Արդյունքները աղետալի էին: Փողի արժեզրկումը անցավ հիպերինֆլյացիայի փուլ՝ 1984-ին հասնելով 450%-ի, իսկ 1985-ի առաջին կեսին՝ 500%-ի:

1984 թ. սեպտեմբերին կառավարության ղեկավար դարձավ Շիմոն Պերեսը, ֆինանսների նախարար նշանակվեց Իցիակ Մոդային: 1985 թվականի ամռանն ընդունվեց և գործարկվեց տնտեսական կայունացման ծրագիր: Ծրագիրը հետապնդում էր երկու հիմնական նպատակ՝ բյուջեի դեֆիցիտի կրճատում և գնաճի դեմ պայքար: Ծրագրի հիմնական կետերն էին.

- բյուջեի ծախսերի արմատական նվազեցում, առաջին հերթին՝ բոլոր տեսակի սուբսիդիաների,
- ներքին պահանջարկը նվազեցնելու, իսրայելական արտադրանքի արտահանման մրցունակության բարձրացման և գործազրկության կրճատման նպատակով տնտեսությունում իրական աշխատավարձերի կրճատում,
- շեքելի էական արժեզրկում դոլարի նկատմամբ և կայուն փոխարժեքի մակարդակի հնարավորինս երկար պահպանում,
- սահմանափակ ժամանակով գների սառեցում:

¹ Фридман М., Правительства против свободного рынка // Время и мы : журнал. Нью-Йорк-Иерусалим-Париж, 1985, № 86, с. 126–130.

Բարեփոխումը նպաստեց գնաճի դադարեցմանը, ինչպես նաև ձեռք բերվեց փոխադարձ համաձայնություն գործարար միջավայրի և արհմիությունների միջև: Կառավարությունը ցանկանում էր պետական ծառայողների մի մասին հեռացնել աշխատանքից, սակայն արհմիությունները, իրենց հերթին, համաձայնեցին պետական հատվածի աշխատավարձերը զգալիորեն կրճատել և պահպանել բոլորի աշխատատեղերը: 1985 թ. վերջին պարզ դարձավ, որ ծրագիրը մեծամասամբ հասել է իր նպատակներին. տարեկան գնաճի մակարդակը նվազեց մինչև 20%, բյուջեի դեֆիցիտը զգալիորեն կրճատվեց: Այս ամենին նպաստեցին նաև արտաքին գործոնները՝ նավթի համաշխարհային գների էական անկումը և ԱՄՆ-ից 1,5 միլիարդ դոլար դրամաշնորհի ստացումը:

1986-ին ներդրվեց նոր դրամական միավոր՝ իսրայելական նոր շեքելը: Փոխանակումն իրականացվել է 1000:1-ի փոխարժեքով: Չնայած մի շարք ցուցանիշների զգալի բարելավմանը՝ ռազմավարական նպատակը չլուծվեց. տնտեսական աճը մնաց 1965-1967 թվականների ճգնաժամի մակարդակին¹:

1990-ական թվականների սկզբին կտրուկ աճեց Իսրայել ներգաղթողների թիվը, հիմնականում՝ ՍՍՀՄ նախկին հանրապետություններից: Ընդհանուր առմամբ 1990-1996 թվականներին Իսրայել ժամանեցին ավելի քան 600 հազար մարդ: Կարճաժամկետ հեռանկարում ներգաղթի ալիքը առաջացրել էր բյուջետային ծախսերի կտրուկ աճ՝ նախնական փուլում նրանց ընդունման, տեղավորման և պաշտպանության համար: Այնուամենայնիվ, 90-ականների կեսերին ակնհայտ դարձավ, որ այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են աշխատաշուկայում մեծ թվով հմուտ աշխատողների հայտնվելը և ներքին պահանջարկի կտրուկ աճը, ունեցել են դրական ազդեցություն: Այս ժամանակահատվածում ՀՆԱ-ի աճը կազմեց 42%: Գնաճը շարունակեց անկում ապրել՝ մինչև 1996 թվականը հասնելով 9%-ի: Տարածաշրջանում իրավիճակի ժամանակավոր բարելավումը, որը կապված էր 1993 թվականին Նորվեգիայի հետ պայմանագրերի ստորագրման և 1994 թվականին Հորդանանի հետ կնքված խաղաղության պայմանագրի հետ, հանգեցրեց երկրի տնտեսության մեջ օտարերկրյա ներդրումների կտրուկ աճին²:

Սկսած 90-ականների կեսերից՝ իսրայելական տնտեսությունը ենթարկվել է էական կառուցվածքային փոփոխությունների՝ կապված բարձր տեխնոլոգիաների ներդրման և արդյունաբերության վերակենդանացման հետ: 1995 թվականից ի վեր արտադրության ծավալը «ավանդական» ոլորտներում էական փոփոխություններ չգրանցեց, իսկ բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում աճեց մոտ 72% -ով³:

¹ «Экономика Израиля: развитие, характеристики, политика». Гл. «Шоковая терапия-стабилизация и успех». Сборник сост. д-р Дан Гилады.

² Обзор экономики 1950–1998, Центральное статистическое бюро Израиля.

³ Обзор Израиль-горизонты, население, экономика.

2000-ական թվականներից սկսած՝ երկրի տնտեսությունը սկսեց վերակենդանանալ՝ ապահովելով տարեկան 4% աճ՝ շնորհիվ կառավարության կողմից իրականացվող ֆիսկալ քաղաքականության և կառուցվածքային բարեփոխումների, որոնք ուղղված էին մրցակցության և ազատ շուկայի զարգացմանը: 2005 թվականից զբոսաշրջության ոլորտի վերականգնումը, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ավելացումը, արտահանման ծավալների աճը ՀՆԱ-ի տարեկան աճը դարձրին 4,7%: Համաձայն վիճակագրության կենտրոնական բյուրոյի տվյալների՝ արդեն 2011-ի նոյեմբերին Իսրայելում գործազրկության մակարդակը կազմել է 5,4%¹:

Այսօր Իսրայելը մի պետություն է, որը չունի սահմանադրություն. այն փոխարինվում է մի շարք օրենսդրական ակտերով: Պետության ղեկավարը նախագահն է, որի լիազորությունները սահմանափակված են: Ողջ իշխանությունն իրականացնում է կառավարությունը՝ վարչապետի գլխավորությամբ: Բարձրագույն օրենսդրական մարմինը միապալատ խորհրդարանն է (Բնեսետ): Ընտրական իրավունքից օգտվում են 18 տարեկան դարձած քաղաքացիները: Դատական համակարգը կազմում են աշխարհիկ և հոգևոր դատարաններն ու Գերագույն դատարանը:

Իսրայելը ռազմականացված տնտեսությամբ ագրարային-արդյունաբերական երկիր է: Արդյունաբերությանը բնորոշ են տնայնագործական և արհեստագործական տիպի մանր ձեռնարկությունները: Միաժամանակ տեղի է ունենում արտադրության համակենտրոնացում: Ձեռնարկությունների մեծ մասը պատկանում է մասնավոր կապիտալին: 1967 թվականից արագ տեմպերով զարգանում է էլեկտրատեխնիկական, քիմիական, մեքենաշինական, ավիացիոն, կարի, ռետինի արդյունաբերությունը: Արդյունաբերությունն ու էներգետիկան զգալի չափով հիմնված են ներմուծվող հումքի վրա: Արդյունաբերական ձեռնարկությունների մոտ 60%-ը կենտրոնացած է Թել Ավիվում և Հայֆայում: 1974 թվականին արտադրվել է 9.156 միլիոն կվտ-ժ էլեկտրաէներգիա: Լեռնահանքային արդյունաբերությունը թույլ է զարգացած: Արդյունահանում են կալիումական և կերակրի աղ, բրոմ, քվարցային ավազներ, կավեր, ֆոսֆորիտներ, տորֆ, նավթ, երկաթի և պղնձի հանքանյութ և այլն: Թել Ավիվի և Դիմոնի մոտ գործում է 2 ատոմային ռեակտոր:

Իսրայելը, լինելով տարածքով փոքր և աշխարհագրական դիրքով ոչ բարենպաստ երկիր, կարողացել է հասնել էական զարգացման տարբեր ոլորտներում, ներառյալ գյուղատնտեսությունը: Գյուղատնտեսական մշակովի հողատարածությունների մեծ մասը սիոնիստական գաղութարարների և պետության սեփականությունն է: Հողօգտագործման հիմնական ձևը խմբակային վար-

¹ Уровень безработицы в Израиле в ноябре 2011 – 5,4 %. Архивная копия от 20 ноября 2012 на WaybackMachine

ծակալությունն է, կան նաև ֆերմերային տնտեսություններ: Հողային ֆոնդի (ներառյալ նաև զավթած շրջանները) միայն 21,2%-ն է մշակվում (1970-1971):

Իսրայելի գյուղատնտեսության առանձնակի կարևորություն ունեցող և զարգացման տեսանկյունից գերակայող ոլորտներն են ցիտրուսայինների, մրգերի, բամբակի, տավարի և թռչնամսի, կաթնամսային ուղղվածության արտադրությունը: Մշակում են նաև, ցորեն, գարի, սորգո, եգիպտացորեն, շաքարի ճակնդեղ, գետնընկույզ, վուշ, ծխախոտ, բանջարեղեն, կարտոֆիլ: Զբաղվում են նաև անասնաբուծությամբ, թռչնաբուծությամբ և ձկնորսությամբ:

Իսրայելի գյուղատնտեսությունը համարվում է երկրի ազգային տնտեսության գերզարգացած ոլորտներից մեկը: Իսրայելը թարմ մթերքների, ինչպես նաև գյուղատնտեսական տեխնոլոգիաների համաշխարհային շուկայի առաջատար արտահանողներից է՝ չնայած այն հանգամանքին, որ Իսրայելի աշխարհագրական դիրքը գյուղատնտեսության վարման առումով հեռու է օպտիմալ համարվելուց: Երկրի տարածքի 1/2-ը անապատներ են, իսկ կլիման և ջրի պակասը, մեղմ ասած, չեն նպաստում գյուղատնտեսության զարգացմանը: Հողերի միայն մոտ 20%-ն է պիտանի գյուղատնտեսության վարման համար: Երկրում արտադրվող գյուղատնտեսական արտադրանքները կազմում են ՀՆԱ-ի 2,5%-ը և արտահանման կառուցվածքի 3,6%-ը: Երկրի աշխատուժի 3,7%-ը զբաղված է գյուղատնտեսությունում, ընդ որում՝ Իսրայելը 95%-ով բավարարում է սեփական պահանջմունքները՝ արտահանելով միայն հացահատիկ, յուղային մշակաբույսեր, միս, սուրճ, կակաո և շաքար: Երկրի գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների մեծ մասը կառուցվել է դեռևս վաղ ժամանակներում՝ կոլեկտիվ սկզբունքների հիման վրա: Իսրայելը համաշխարհային առաջատարն է գյուղատնտեսական հետազոտությունների և տեխնոլոգիաների ոլորտում, ինչը մեծապես նպաստում է երկրի գյուղատնտեսական մշակաբույսերի քանակական ու որակական բարելավմանը: Երկրում արտադրվող գյուղատնտեսական արտադրանքների ավելցուկի խնդիրը գրեթե արմատախիլ է արվել, քանի որ տնտեսություններն ունեն պետության կողմից սահմանված արտադրության և ջրօգտագործման ծավալային սահմանափակումներ, այն է՝ քվոտաներ յուրաքանչյուր մշակաբույսի համար, ինչն իրապես օգնում է կայունացնել գյուղատնտեսական արտադրանքների գները: Գոյություն ունեն սահմանափակումներ կաթի, հավկիթի և կարտոֆիլի արտադրության հետ կապված:

Իսրայելի կառավարությունը խրախուսում է նաև գյուղատնտեսական արտադրության ծախսերի կրճատումը՝ խրախուսելով հատուկ տիպի գյուղատնտեսությամբ զբաղվելը և գյուղատնտեսական այնպիսի մշակաբույսերի արտադրությունների դադարեցումը, որոնք իրացման առումով չունեն բավարար շահույթ ապահովող շուկաներ: Իսրայելի գյուղատնտեսության նախարարությունը համակարգում է երկրի գյուղատնտեսությունը, այդ թվում՝ գյուղատնտեսության պլանավորումը, հետազոտությունները և մարքեթինգը:

Փոքր տարածք և սահմանափակ բնական ու ֆինանսական ռեսուրսներ ունեցող Իսրայելը, որը նաև շարունակական ռազմական հակամարտության մեջ է իր հարևանների մի մասի հետ, ստիպված է անընդհատ որոնել ոչ ստանդարտ՝ ստեղծագործական լուծումներ երկրի առաջընթացի ապահովման համար: Խոսքը հատկապես գիտության, մասնավորապես՝ բարձր տեխնոլոգիաների բնագավառում գրանցվող հաջողությունների մասին է: Ընդ որում՝ դրանք տեղ են գտնում ռազմական արդյունաբերությունից և համալսարանական ու այլ հետազոտական կենտրոններից դուրս: Այս առումով բնութագրական է, որ Իսրայելն աշխարհում ԱՄՆ-ից հետո գրավում է երկրորդ տեղը բարձր տեխնոլոգիաների բնագավառում ինովացիոն և շուկայական ուղղվածություն ունեցող ապրանք արտադրող նոր ընկերությունների ստեղծման ոլորտում¹:

Վերջերս Start-up Nation Center-ը (իսրայելական նորարարությունների նախագիծ) 2018 թ. իսրայելական տեխնոլոգիական ստարտափերի և ոլորտում գլխավոր ներդրումների մասին զեկույց հրապարակեց:

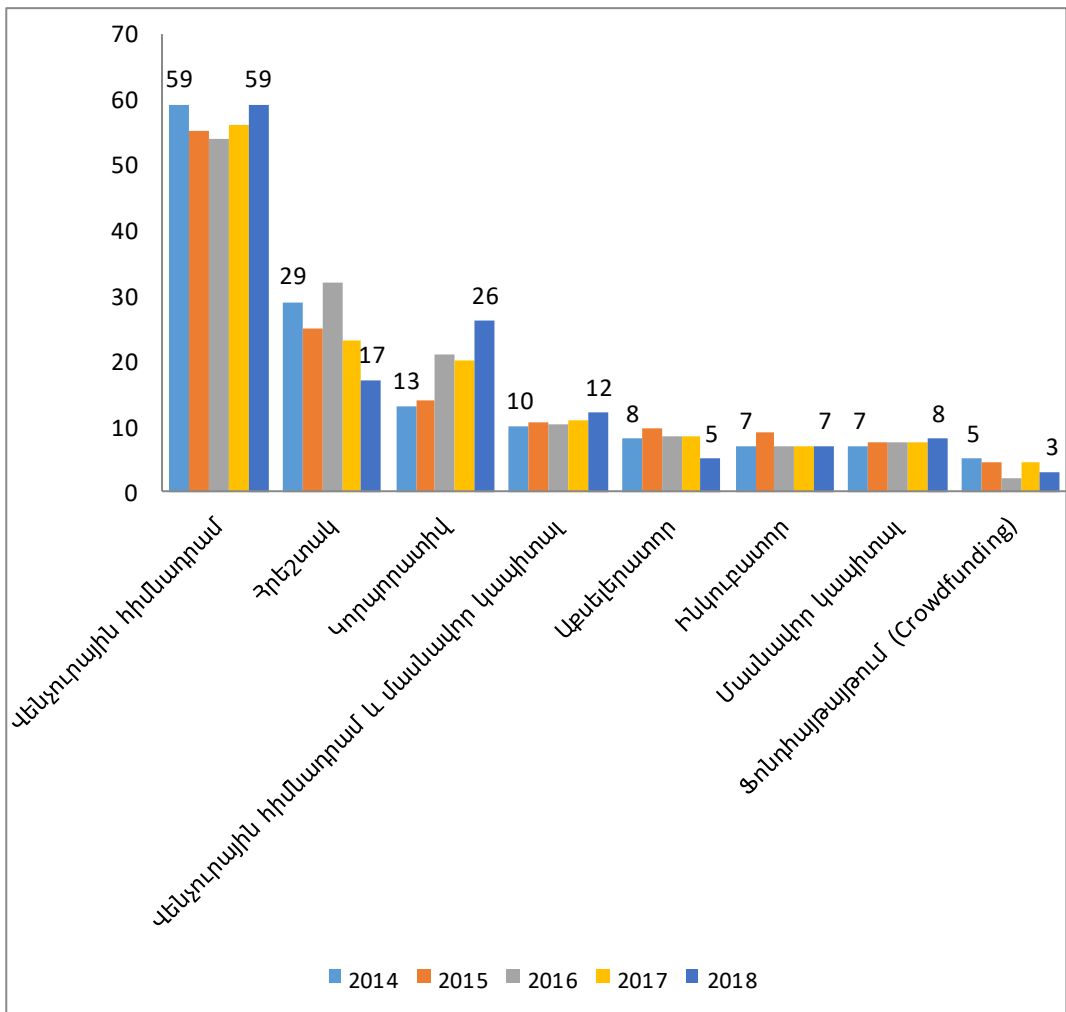
Իսրայելական բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտի ընկերություններն ավելի հանրաճանաչ են, քան ամերիկյան ընկերությունները. եթե առաջին չորս տարիներին ներդրումներն այստեղ աճել են 140 %-ով, ապա ԱՄՆ-ի տեխնոլոգիական ստարտափերում՝ ընդամենը 64%-ով: 2018-ին ներդրումները շարունակեցին աճել՝ այս անգամ նախորդ տարվա համեմատ 17%-ով: Ներդրումների քանակը հասել է 6 միլիարդ դոլարի: Ներդրումային փուլի միջին չափը 4 միլիոն դոլար է, ինչը 33 %-ով ավել է, քան 2017-ին: Առավել շատ առանձնացել էր Landa Digital Printing ընկերությունը, որը ծախսել էր 300 միլիոն դոլար: Նա մշակել է նախագրաֆիական տեխնոլոգիա, որի միջոցով ցանկանում է հեղաշրջում կատարել տպագրության և փաթեթավորման շուկայում:

Իսկ ովքե՞ր են ներդրումներ կատարում իսրայելական ստարտափերի մեջ:

430 ներդրողներ անընդհատ գտնվում են Իսրայելում և ներդրումներ են կատարում տեղական ստարտափերի մեջ. նրանց 23%-ը իսրայելացիներ չեն: Ամենից շատ վաղ փուլում, բացառությամբ իսրայելացիների, ներդրումներ են կատարում ամերիկացի ներդրողները: Իսկ հետագա փուլերում նրանց հաջորդում են Մեծ Բրիտանիան, Գերմանիան և Չինաստանը: Հետագա փուլերում այդ երկրներին ավելանում են ճապոնացի ներդրողները (իսկ ահա գերմանացի ներդրողները այլևս այդքան էլ նկատելի չեն): Այդ փուլերում առավել ակտիվ մասնակիցներ են վենչուրային հիմնադրամներն ու հրեշտակները: 2018-ին իսրայելական ընկերություններում ներդրումներ կատարեցին ընդհանուր առումով 1500 ներդրողներ: Հետաքրքրաշարժ վիճակագրության տվյալները վերջին հինգ տարիների ներդրողների տեսակների վերաբերյալ².

¹ Саймон Грайвер, Грани израильской экономики. <http://www.posolstvo.narod.ru/lib/ hitech.html>

² <https://vc.ru/finance/62274-v-2018-godu-v-izraelskie-startapy-vlozhili-6-mlrd-vse-chno-nuzhno-znat-ob-etoy ekosisteme>

Գծապատկեր 1. Մասնակցությունը ըստ գործարքների քանակի՝ ներդրողի տեսակի

Ինչ վերաբերում է ձեռքբերումներին, ամերիկյան ընկերություններն ամենաակտիվն են իսրայելական ստարտափերի ձեռքբերման հարցում. նրանք 2018 թվականին կատարել են բոլոր գործարքների կեսը: Ամենամեծ գնումը կատարել է Salesforce ընկերությունը, որը 850 միլիոն դոլարով գնեց արհեստական բանականության և գովազդի ոլորտում ստարտափը: Ի դեպ, 2019 թվականին արդեն կա խոշորագույն միավորման հստակ հավակնորդ. այս տարվա մարտին Nvidia կորպորացիան 6,9 միլիարդ դոլարով «կլանել» է իսրայելական Mellanox ընկերությունը:

Ինչ են մշակում (ստեղծում) ստարտափերը՝ ֆինանսական տեխնոլոգիաներ, տրանսպորտային և այլ տեխնոլոգիաներ:

Իսրայելացիները կենտրոնացած են բիզնեսի համար ապրանքների վրա, որը զարմանալի չէ՝ հաշվի առնելով տեղական փոքր շուկան: Ավելի քան 6.600

ակտիվ տեխնոլոգիական ընկերությունների 80%-ը առաջարկում է B2B ապրանքներ: Ստարտափերը նախընտրում են փոքր քանակությամբ օտարերկրյա ընկերություններին վաճառել տեխնոլոգիաներ, քան փորձել իրենց տեղը գրավել երկրի ներսում կամ նվաճել արտերկրի օգտատերերին:

2018 թ. ներդրված գումարների քանակով գլխավոր 5 ոլորտները.

1. կիբերանվտանգություն՝ 1,19 միլիարդ դոլար: Հետաքրքրական է, որ այս ոլորտում ընկերությունները զբաղեցնում են ամբողջ էկոհամակարգի ընդամենը 7%-ը, բայց հավաքում են առավելագույն գումարներ,
2. առողջապահություն՝ 900 միլիոն դոլար, նախորդ տարվա համեմատ պակասել է: Թվային բժշկության ոլորտում ներդրումները շարունակել են աճել, սակայն դեղագործական և բժշկական սարքավորումների սահմանաչափը անկում է ապրել,
3. ֆինանսական ծառայություններ՝ 832 միլիոն դոլար. այս ոլորտը գրանցել է ռեկորդային աճ՝ գրեթե երկու անգամ ավելի, քան նախորդ տարի,
4. տրանսպորտ՝ 753 միլիոն դոլար, որը 2017-ի արդյունքից կրկնակի ավելի է: Բոլորից առաջ Gett-ն է՝ 80 միլիոն դոլար արժողությամբ,
5. գյուղատնտեսություն և սնունդ (ագրոտեխնոլոգիա և սննդի տեխնոլոգիա)՝ 196 միլիոն դոլար: Գյուղատնտեսական տեխնոլոգիաների մեջ ներդրողների շրջանում ամենատարածվածը «խելացի գյուղացիական տնտեսության» և ագրոբիոտեխնոլոգիայի տեխնոլոգիաներն էին: Իսկ սննդի տեխնոլոգիաներում նրանց հետաքրքրում էին ստարտափերը մատակարարման, լոգիստիկայի և փաթեթավորման ոլորտում:

Ի՞նչ տեխնոլոգիաներ են զարգացնում իսրայելցիները:

Բոլոր ոլորտներում առաջատար տեխնոլոգիան դարձել է արհեստական բանականությունը, որը օգտագործվում է բոլոր նորարարական ստարտափերի 17%-ի կողմից: Իսրայելական մշակողների շրջանում այլ հանրաճանաչ տեխնոլոգիաներն են իրերի համացանցը և բլոքչեյնը: Հենց արհեստական բանականությունն է ընկած Datorama ընկերության տեխնոլոգիայի հիմքում, որը գնել է Salesforce-ը: Տեղական էկոհամակարգի մեջ են մտնում նաև համաշխարհային ընկերություններ՝ Intel-ը և Nvidia-ն, որոնք որոշել են Իսրայելում արհեստական բանականության ոլորտում բացել իրենց հետազոտական կենտրոնները: Երկրում առկա 320 միջազգային ընկերություններից 300-ը Իսրայելում ծրագրեր են մշակում: Google-ն արդեն թողարկել է իր արտադրանքը՝ Google Duplex ծրագիրը, որը մշակվել է Իսրայելի զարգացման կենտրոնում. այն ծայնային օգնականին թույլ է տալիս պատվերներ կատարել հեռախոսով: Եզրափակելով այս ամենը՝ աղյուսակի միջոցով ներկայացնենք ներդրումների վիճակը ըստ ոլորտների և տեխնոլոգիայի:

**Ակնառու ուղղահայաց տեխնոլոգիաների համադրությունների ընդհանուր
ֆինանսավորումը 2018 թ. (մլն դոլար)**

Ուղղահայց/ տեխնոլոգիա	Արհեստա- կան բանա- կանություն	Իրերի համա- ցանց (IoT) և սենսորներ	Տեղադրու- թյան վրա հիմնված	Ռոբոտա- շինություն	Լոգիստիկա և մատակարար- ման ցանց	Տեսա- նյութ (Video)	Քլոդ- ջեյն	Վիրտուալ իրա- կանություն և համալրված իրականություն (VR&AR)
Գոլվազդ	107					20		6
Գյուղատնտե- սություն և սնունդ	44	19		21	22			
Հավելված(App) և ծրագրային ապա- հովման մշակում	31		4					
Կիբերանվտան- գություն	357	238		6	5		44	
Պաշտպանություն և անվտանգություն	87	104	32		10	15		
Էլեկտրոնային առևտուր	210	2	51	20	20		4	6
Ձեռնարկություն- ների լուծարումներ	543	105	15	33	30	2	9	1
Ֆինանսական ծառայություններ	386	70	14				44	
Առողջապահություն	500	131	8	10				21
Արտադրություն	165	238	18	82	30			
Մանրածախ առևտուր	149	19	16		2		3	1
Խեցացի քաղաքներ	195	80	169	20	20	16		1
Խեցացի տներ	74	55	8	23				32
Խեցացի շարժունակություն	214	24	145			1		
Սոցիալական լրատվամիջոց	392	15	142			1	2	3
Սպորտային տեխնոլոգիա	31	5				33		3
Հեռահաղորդակ- ցություն	81	72	2	10		46		3

Եզրակացություններ

Իսրայելը մի երկիր է, որի վերաբերյալ բազում հարցեր են ծագում: Այս պետությունը հակասություն է: Դատենք ինքներս. այն տարածքը, որի վրա ստեղծվեց անկախ Իսրայելը, անապատ էր, արևից այրված իսկական անապատ: Թվում էր, թե տարածաշրջանում ամեն ինչ դեմ էր այս երկրի գոյությանը, նույնիսկ բնությունը: Բայց աշխարհի քարտեզի վրա 71 տարի անց մենք տեսնում ենք բարեկեցիկ պետություն, որտեղ բնակչության կենսամակարդակը գերազանցում է շատ խաղաղ երկրների կենսամակարդակին: Իսրայելի անկախության հռչակումից ի վեր սկսվեց լայնածավալ պատերազմ հրեա ժողովրդի և արաբների միջև: Ժամանակ առ ժամանակ այն դադարում է, որից հետո գնալով ավելի մեծ թափ է ստանում: Մեկ այլ պարադոքս է նաև այն, որ մշտական պատերազմի վիճակում գտնվող Իսրայելի քաղաքացիական բնակչությունն իրեն մեծամասամբ ապահով է զգում:

Standard & Poor's միջազգային վարկանիշային գործակալությունը հրապարակել է կանխատեսում, որում նշվում է, որ մինչև 2021 թվականը Իսրայելի տնտեսությունը կաճի միջինը տարեկան ավելի քան 3%-ով: Որպես այս աճի հիմնական գործոններ տնտեսագետները նշում են անձնական սպառումը, համաշխարհային կորպորացիաների կողմից ներդրումներ կատարելը և ծառայությունների արտահանման աճը:

Իսկ ինչո՞վ է ընդհանրապես ապրում Իսրայելը:

1. Երկիրը բաժանված է տնտեսական գոտիների: Թե՛ Ավիվը արդյունաբերության, առևտրի և ֆինանսների կենտրոն է: Հայֆան Իսրայելի գլխավոր նավահանգիստն է: Այստեղ կենտրոնացած է ծանր արդյունաբերությունը, զբաղվում են նավարկությամբ և ձկնորսությամբ: Երուսաղեմը կենտրոն է զբոսաշրջիկների և ուխտավորների համար ամբողջ աշխարհից, իսկ Երկրի հարավում և արևմուտքում զարգանում է գյուղատնտեսությունը: Անցած մի քանի տասնամյակների ընթացքում կարելի է դիտարկել, թե ինչպես է Իսրայելը հասնում աշխարհի ամենաբարձր մակարդակներից մեկին՝ բժշկական էլեկտրոնիկայի, գյուղատնտեսական տեխնոլոգիաների, բարձր տեխնոլոգիաների և ադամանդագործության ոլորտներում: Այս երկրում մշակվում է ցանկացած չափի և ձևի ադամանդների 40%-ը: Գիտական հետազոտության և զարգացման ոլորտում Իսրայելը գտնվում է աշխարհի երկրների լավագույն տասնյակում: Այս ոլորտի արտադրանքի շուրջ 80%-ը արտահանվում է:
2. Հարկերը Իսրայելի գանձարանի եկամտի մեծ մասն են: Եվ դրանք այստեղ բավականին բարձր են: Եկամուտների ավելացումով ավելանում է եկամտահարկի տոկոսը, և այստեղ այն գանձվում է 16 տարեկանից սկսած՝ այն ամենից, ինչ անձը վաստակել, արտադրել կամ ստացել է պետության տարածքում: Հատկանշական է, որ Իսրայելացիները գերադասում են այս հարցում չկատակել պետության հետ, քանի որ Իսրայելում հարկերից խուսափելու համար պատիժը չափազանց մեծ է: Օրինակ՝ հարկային հաշվետվությունը խախտելու համար այնտեղ կստանաք տուգանք՝ 1 միլիոն շեքել: Եվ եթե պարզվի, որ անձը մի քանի տարի հարկեր չի վճարել, ապա միանգամայն հնարավոր է, որ նա հայտնվի ճաղերի հետևում:
3. Եթե քնենք այս երկրի բնակչության կազմը, կարող ենք հասկանալ նրա զարգացման ֆենոմեններից մեկը. դա հայրենադարձներն են: 1990-ականներին՝ այսպես կոչված երկաթյա վարագույրի անկումից հետո, ավելի քան մեկ միլիոն մարդ Խորհրդային Միությունից եկավ Սուրբ Երկիր: Նրանք որակավորված գիտնականներ, ճարտարագետներ, տեխնիկներ և բժիշկներ էին, որոնք Իսրայելի արդյունաբերությունը բարձրացրին այսօրվա մակարդակին:
4. Արժի առանձնացնել նաև Իսրայելի բժշկությունը: Ամեն տարի կառավարությունը ՀՆԱ-ի ընդհանուր մասնաբաժնի ավելի քան 8%-ը հատկացնում է առողջապահության ոլորտին: Այստեղ նույնպես Իսրայելացիները գործեցին

ծայրաստիճան զգուշորեն: Դատենք ինքներս. այս երկիրը զուրկ է բնական ռեսուրսներից՝ ի տարբերություն տարածաշրջանի իր ամենամոտ հարևանների, նրանք ապրում են պատերազմական իրավիճակում, հետևաբար պետության համար կարևոր էր յուրաքանչյուր քաղաքացու կյանքը: Ահա թե ինչու նրանք, հանգամանքներից ստիպված, ձեռնամուխ եղան բժշկության ոլորտի զարգացմանը: Սա հաստատված տեսություն չէ, բայց շատ տրամաբանական է: Ամբողջ աշխարհից մարդիկ Իսրայել են գալիս այնպիսի հիվանդություններով, ինչպիսիք են՝ անպտղությունը, բարդ կոտրվածքները և վնասվածքները, սրտանոթային համակարգի, մաշկի հիվանդությունները, լեյկոզը, ասթման և, իհարկե, ուռուցքները: Անգամ կա առանձին ոլորտ, որը զբաղվում է դրանով՝ բժշկական տուրիզմ: Տարօրինակ է թվում, բայց այս երկրի համար դա ամենօրյա կյանքն է, որը հսկայական գումարներ է բերում պետական բյուջե, քանի որ Իսրայելում բուժումը շատ թանկ է, և ոչ բոլորն են կարող դա թույլ տալ իրենց:

5. Իսրայելի ուժեղ կողմերից մեկը նրա բանակն է: Ցախալը կամ Իսրայելի պաշտպանական ուժերը համարվում են աշխարհում ուժեղագույններից մեկը: Այստեղ բոլորը զորակոչվում են զինվորական ծառայության: Կարծում ենք, լսել եք, որ նույնիսկ կանայք են ծառայում Իսրայելում: Ծառայում են նաև երկքաղաքացիություն ունեցողները, և եթե մտածում եք վերադարձողների մասին, ապա այս երկրում մի քանի անձնագրերով ոչ ոքի չեք զարմացնի: Երբ մարդը դառնում է 18 տարեկան, նա գնում է բանակ: Տղամարդիկ՝ երեք տարի, իսկ կանայք՝ երկու: Եվ ամենահետաքրքիրն այն է, որ նրանք կամավոր են գնում այնտեղ: Բանակից խուսափելու գաղափարը այստեղ պարզապես գոյություն չունի: Իրենք՝ իսրայելացիներն ասում են. «Մեր բանակը շքերթների համար չէ, այլ պատերազմի»: Այդ իսկ պատճառով նրանք ժամանակ չեն ծախսում մարտական պատրաստության վրա: Եվ շարահրապարակում ժամերով քայլելու փոխարեն՝ զինվորները սովորում են զենքի տիրապետման տեխնիկան: Իսրայելական բանակում ծառայության մեկ այլ առավելություն էլ այն է, որ բանակ զորակոչված զինծառայողները ամեն ամիս ստանում են աշխատավարձ: Զորակոչիկներն իրենք են որոշում, թե որ զորամասում են ծառայելու: Նրանք ունեն կանոնավոր հանգստյան օրեր, որոնց ընթացքում տուն են գնում: Ի տարբերություն ԱՊՀ երկրների՝ իսրայելական բանակում դուք չեք գտնի 50 տարեկանից բարձր զեներալի: Սպայական կազմը անընդհատ թարմացվում է: Յուրաքանչյուր հինգ տարին մեկ սպայի հետ նոր պայմանագիր է ստորագրվում: Այս ձևով երիտասարդներին շահագրգռում են՝ շարունակելու զինվորական ծառայությունը:
6. Իսրայելի՝ կառավարական կազմակերպությունների մակարդակով միջազգային գիտական կապերի զարգացման պատասխանատվությունը դրված է Գիտական հետազոտությունների և զարգացման ազգային խորհրդի, ինչպես նաև արտաքին գործերի նախարարության մշակութային և գիտական

կապերի բաժնի վրա: Դեռևս 1972 թ. նշյալ Ազգային խորհուրդն առաջ քաշեց «Իսրակոն» ծրագիրը՝ ուղղված բնական և հասարակական գիտությունների և տեխնոլոգիաների բնագավառներում իսրայելական և արտասահմանյան առաջատար մասնագետների միջև գիտական տեղեկատվության կանոնավոր փոխանակման և քննարկումներին նպաստելու խնդրով իսրայելական գիտահետազոտական կոնֆերանսների կազմակերպման օժանդակությամբ: Իսրայելական գիտությունների ակադեմիան ներկայացնում է Իսրայելի Գիտական միությունների միջազգային խորհրդում, Եվրոպական գիտական հիմնադրամում, անմիջական կապեր է պահպանում արտասահմանյան ազգային գիտական կազմակերպությունների հետ, մասնակցում է արտերկրում կազմակերպվող գիտաժողովներին և օժանդակում նման կոնֆերանսների հրավիրմանը Իսրայելում: Արտաքին գործերի նախարարության միջազգային կոոպերացիայի բաժինը զբաղվում է նաև Իսրայելի գյուղատնտեսության, բժշկության, առողջապահության, կրթության ոլորտի ձեռքբերումներով հետաքրքրված զարգացող երկրների մասնագետների համար վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպման հարցերով: Թեպետ Իսրայելի տարածքի կեսից ավելին զբաղեցված է անապատով, այնուամենայնիվ՝

- Իսրայելը կարողանում է ապահովել իր երկրի պարենային պահանջարկի 95%-ը:
- Իսրայելն առաջինն է եղել կաթիլային ոռոգման համակարգերի զարգացման և ներդրման առումով: Ներկայում Իսրայելը, որի տարածքի մեծ մասը կիսաանապատ է, արդյունավետ ոռոգման համակարգերի միջոցով ոչ միայն բավարարում է գյուղատնտեսական ապրանքների նկատմամբ սեփական պահանջարկը, այլև աշխարհում ցիտրուսայինների, բանջարեղենի և բուստանային մշակաբույսերի արտահանման շուկաներում առաջատարներից մեկն է:
- Իսրայելում կյանքի մակարդակը ամենաբարձրն է Մերձավոր Արևելքում: Այդ երկրում յուրաքանչյուր բնակչին հասանելիք ՀՆԱ-ն ավելի բարձր է, քան Մեծ Բրիտանիայում:

Իսրայելում ամեն ինչ օգտագործվում է խնայողաբար: Այստեղ քաղցրահամ լճին վերաբերվում են առանձնահատուկ կերպով: Եթե լճի մակերեսն իջնում է, ապա այդ օրը ՋԼՄ- ները դա հայտարարում են ամբողջ երկրով մեկ, և բոլորը փակ են պահում ծորակները՝ ջուր խնայելու համար: Այստեղ հաշվված է հողի ամեն մի կտորը, ջրի ամեն կաթիլ նախատեսված է բույսերի համար և անիմաստ չի ծախսվում, փորձ է արվում ամեն կերպ օգտագործել արևային էներգիան: Իսրայելացիները կարողացել են այդ անապատում երեք անգամ բանջարեղենի ցանքս կատարել, և դա այն դեպքում, երբ ամեն մի թփի համար ջրի կաթիլը հաշվված է: Այստեղ կովերն անգամ ավելի շատ կաթ են տալիս, քան եվրոպականները:

Իսրայելի գյուղատնտեսության ոլորտի հաջողության գաղտնիքն այն է, որ խորհրդատվական ծառայությունները, գյուղատնտեսության նախարարությունը, հետազոտական կենտրոնները և գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողները համատեղ են աշխատում:

Խորհրդատվական ծառայության աշխատակիցները պարզապես չեն գնում գյուղեր և գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողներին խորհրդատվություն տրամադրում: Նրանք մասնակցում են հետազոտական նախագծերին: Խորհրդատվական ծառայության աշխատակիցները ֆերմերների հետ միասին իրականացնում են փոքր հետազոտական ծրագրեր, որտեղից ստացված գիտելիքը հետագայում կիրառում են ավելի մեծ նախագծերում, ուստի զարգացմանն ուղղված ցանկացած գործունեության մեջ մասնակիցների միջև տեղեկատվության հոսքը շարունակական բնույթ է կրում:

Այսպիսով՝ այս ամբողջ շղթայում սերտորեն փոխկապակցված են դառնում գյուղատնտեսության նախարարության աշխատակիցները, հետազոտողները, խորհրդատվական ծառայություն մատուցողները և ֆերմերները: Լինում են նաև դեպքեր, երբ ֆերմերները մեկնում են արտասահման՝ ականատես լինելով հետաքրքիր նորարարությունների, և վերադառնալուն պես դրա մասին հայտնում են խորհրդատվական ծառայությանը: Այնուհետև նրանք միասին սկսում են մտածել, թե ինչպես կարելի է օրինական դաշտում կյանքի կոչել այդ գաղափարը: Ցուցադրական ֆերմայում գաղափարը ներմուծելուց հետո այն ամբողջությամբ իրականացնելու և հետագայում ամբողջ երկրով մեկ ֆերմերներին ներկայացնելու համար պահանջվում է 4-6, երբեմն նույնիսկ 10-12 տարի, ուստի տեղեկատվության հոսքը և գործընթացին բոլոր անդամների մասնակցությունը հսկա դեր են խաղում հաջողության հասնելու գործում:

Երկրում որդեգրված սկզբունքի համաձայն՝ հաջողության հասնելու առաջին նախապայմանը մարդկային ռեսուրսն է: Հողատարածքներն ու ջրային ռեսուրսները ոչինչ չարժեն, եթե չկան դրանց վրա ճիշտ աշխատող մարդիկ: Շատ կարևոր է աշխատել մի համակարգում, որն ապահովում է խորքային գիտելիքներ: Այս դեպքում գյուղատնտեսական արտադրության մեջ ներգրավված բոլոր տնտեսությունները, բոլոր պաշտոնյաները, հետազոտողները, խորհրդատվական համակարգում աշխատող անձինք գտնվում են սովորելու շարունակական գործընթացում, ինչի շնորհիվ ոլորտն անընդմեջ զարգանում է:

Իսրայելում ձևավորվել է ուժեղ տնտեսություն, որը կարելի է համեմատել այնպիսի երկրների տնտեսությունների հետ, ինչպիսին է Շվեդիան կամ Նիդեռլանդները: Տնտեսական առումով սա Մերձավոր Արևելքը չէ: Ըստ Bloomberg-ի՝ նորարարական տնտեսություններ ունեցող երկրների ցուցակում Իսրայելն առաջին տասնյակում է: Այնուամենայնիվ Իսրայելում, ի տարբերություն եվրոպական երկրների, սոցիալական անհավասարության մակարդակը շատ ավելի բարձր է:

Իսրայելը մոտ է լրիվ զբաղվածությանը: Բայց սա արդյունք է ցածր մասնագիտական որակավորում ունեցող, ցածր վարձատրվող աշխատուժի զանգվածի

առկայության, որը պարադոքսալ կերպով զուգորդվում է արտոնյալ ոլորտներում տեխնոլոգիայի զարգացման բարձր մակարդակի հետ: Պարզապես շատ իսրայելացի աշխատողներ համաձայն են ցանկացած աշխատանքի: Ավելին, ինչպես բոլոր զարգացած երկրներում, տնտեսության որոշակի հատվածը աշխատանքային միգրանտների աշխատանքի շահագործումն է:

Նշենք, որ իսրայելական տնտեսության դինամիկ զարգացման ևս մեկ հիմնական գործոն էր 20-րդ դարի վերջին տասնամյակում նախկին ՍՍՀՄ-ից երկիր մուտք գործած բարձր հմտություններ ունեցող ներգաղթյալների մեծ ներհոսքը: 1989-ից 2001 թվականների ընթացքում երկիրը համալրվեց հետխորհրդային տարածքից ավելի քան մեկ միլիոն նոր քաղաքացիներով, որոնցից շատերը բարձրակարգ գիտնականներ և ճարտարագետներ էին: Եվ ամենակարևորը՝ հրեա ժողովուրդը մի ընդհանուր բան ունի, ինչը նրանց օգնել է գոյատևել նույնիսկ ամենաբարդ ժամանակներում. դա նրանց միասնականությունն է:

Կատարված ուսումնասիրությունները հիմք են հանդիսանում եզրակացնելու, որ իսրայելն ու Հայաստանն, ունեն մի շարք ընդհանրություններ, և եթե իսրայելն այսպիսի կարճ ժամանակահատվածում կարողացել է հասնել նման հաջողությունների, ապա Հայաստանը՝ իսրայելի տնտեսական որոշ մոտեցումներ կիրառելով, նույնպես կարող է հասնել տնտեսական հրաշքի:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Гилади Д., Становление финансово-экономической системы // рук. Б. Нойбергер, научн. ред. И. Бен-Ами. Общество, экономика и культура Израиля. Первое десятилетие: Сборник. – Открытый университет Израиля, 2003, т. 3, с. 10-118. – ISBN 965-06-0653-X.
2. Обзор экономики 1950–1998, Центральное статистическое бюро Израиля.
3. Саймон Грайвер. Грани израильской экономики.
<http://www.posolstvo.narod.ru/lib/hitech.html>
4. «Создание государства и первые годы». Сборник сост. д-р Абигаль Орен, Хая Регев. Тель-Авивский университет, 1995.
5. «Создание государства и первые годы. Германские репарации». Сборник сост. д-р Абигаль Орен, Хая Регев. Тель-Авивский университет 1995.
6. Уровень безработицы в Израиле в ноябре 2011 – 5,4 %. Архивная копия от 20 ноября 2012 на WaybackMachine
7. Федорченко А. В., Экономика Израиля, Москва, 2004, 160 с.
8. Фридман М., Правительства против свободного рынка // Время и мы: журнал. Нью-Йорк-Иерусалим-Париж, 1985, № 86, с. 126–130.
9. «Экономика Израиля: развитие, характеристики, политика». Сборник сост. д-р Дан Гилади.
10. «Экономика Израиля: развитие. характеристики. политика», гл. «Второй кризис» Сборник. сост. д-р Дан Гилади.

11. «Экономика Израиля: развитие, характеристики, политика», гл. Шоковая терапия-стабилизация и успех». Сборник сост. д-р Дан Гилади.
12. Start-up Nation: The Story of Israel's Economic Miracle, Dan Senor, Saul Singer, Grand Central Publishing, 2009, 320 p.
13. <http://henaran.am/140902.html>, 92-ամյա նախկին նախագահի խոսքերը ցնցել են ողջ աշխարհը:
14. <https://hy.wikipedia.org/wiki/Իսրայել>
15. <https://data.worldbank.org/>
16. <https://en.wikipedia.org/wiki/Israel>
17. <https://mnnews.world/ru/video/fenomen-izrailya-v-chem-sekret-uspeha-evrejskogo-gosudarstva/>
18. <https://www.doingbusiness.org/>
19. <https://cms-internationsgmbh.netdna-ssl.com/>
20. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf
21. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
22. https://en.wikipedia.org/wiki/Standard_of_living_in_Israel
23. <https://tradingeconomics.com/israel/government-debt-to-gdp>
24. <https://www.statista.com/statistics/455846/urbanization-in-israel/>
25. <https://vc.ru/finance/62274-v-2018-godu-v-izraelskie-startapy-vlozhili-6-mlrd-vse-cto-nuzhno-znat-ob-etoy-ekosisteme>
26. <http://countrystudies.us/israel/16.htm>

Մերի Մանուշարյան

Մերի Մուրադյան

ԻՍՐԱՅԵԼԻ «ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀՐԱՇՔԻ» ՀԵՏԱԳԻԾԸ

Համառոտագիր: Հոդվածում ներկայացվել է Իսրայելի Պետության ստեղծման պատմությունը, առանձնահատկությունները, հիմնական տնտեսական ցուցանիշները: Հոդվածի նպատակն է վերլուծել Իսրայելի տնտեսական վիճակը պետության ստեղծման օրվանից՝ 1948 թվականի մայիսի 14-ից մինչև այժմ: Իսրայելը, լինելով տարածքով փոքր և աշխարհագրական դիրքով ոչ բարենպաստ երկիր, կարողացել է հասնել էական զարգացման տարբեր ոլորտներում, հատկապես բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում, որոնք կազմում են Իսրայելի ՀՆԱ-ի 11%-ը և ընդհանուր արտահանման ավելի քան 50%-ը: Հոդվածում գծապատկերի տեսքով ներկայացվել են նաև վերջին հինգ տարիների ներդրողները, ինչպես նաև 2018 թ. ֆինանսավորումը:

Բանալի բառեր. բարձր տեխնոլոգիաներ, ՀՆԱ, տնտեսական աճ, ստարտափ, հայրենադարձություն, գյուղատնտեսություն, գործազրկություն, գնաճ, նորարարություն

Мери Манучарян
Мери Мурадян

ТРАЕКТОРИЯ «ЭКОНОМИЧЕСКОГО ЧУДА» ИЗРАИЛЯ

Аннотация: В статье представлены история создания, особенности и основные экономические показатели Израиля. Целью данной статьи является анализ экономического состояния Израиля со дня его создания, с 14 мая 1948 года до наших дней. Израиль, будучи страной с небольшой территорией и находящейся в неблагоприятном географическом расположении, смог добиться значительного развития в различных областях, особенно в области высоких технологий, на которые приходится 11% ВВП и более 50% общего экспорта Израиля. В статье в виде графика также представлены инвесторы за последние пять лет и финансирование за 2018 год.

Ключевые слова: высокие технологии, ВВП, экономический рост, стартап, репатриация, сельское хозяйство, безработица, инфляция, инновации

Mery Manucharyan
Mery Muradyan

TRAJECTORY OF THE “ECONOMIC MIRACLE” OF ISRAEL

Abstract: The article presents the history of the creation, peculiarities and main economic indicators of Israel. The purpose of this article is to analyze the economic status of Israel from the day of its creation on 14 May 1948 to nowadays. Israel, being a small and geographically unfavorable located country, managed to achieve significant development in a variety of areas, particularly in the area of high technology, which accounts for 11% of GDP and more than 50% of total exports of Israel. In the article, in the form of a diagram are also presented the investors of the last five years and financing for 2018.

Keywords: high technologies, GDP, economic growth, start-ups, repatriation, agriculture, unemployment, inflation, innovation